

A tiszafa hazai védelmének története

Veszélyeztető tényezők

A tiszafát veszélyeztető tényezők két csoportba sorolhatók. Az egyik csoportba azok tartoznak, amelyek a tiszafa biológiai, ökológiai tulajdonságaival vannak összefüggésben. A másik csoportot olyan tényezők alkotják, amelyek a tiszafa részeinek, fájának hasznosításával, felhasználásával kapcsolatosak. A biológiai, ökológiai tulajdonságaival összefüggő veszélyeztető tényezők közül ki kell emelni, hogy a tiszafa a klímával szemben igényes, tipikus mezofil faj. Közepes hő- és vízigényű, az időjárási szélsőségeket, a korai és kései fagyokat, a kemény téli fagyokat, valamint a hosszú meleg periódusokat, amelyekhez általában szárazság is párosul, nem kedveli. Baziklin, a bázikus talajokat kedvelő fafaj. Talajának antropogén hatásra, elsősorban savas esők miatt bekövetkező elsavanyosodása számára kedvezően. Kifejezetten árnyékigényes faj, ennek megfelelően az erdőkben tipikusan a második koronaszintet alkotja. A felső koronaszint túlzott záródása azonban létét veszélyeztetheti. Szaporodását és fennmaradását hátrányosan befolyásolhatja, hogy kétlaki növény. Erre utal *Sajó Károly* is az Erdészeti Lapok 1899. évi évfolyamában megjelent „A tiszafa” című cikkében: „A tiszafa nehéz szaporodási képessége is hátramenesztí az egész faj életét. A tiszafa ugyanis kétlaki növény lévén, egyik fán csak porzós, a másikon csak termő virágai vannak. Mivel pedig megeshetik, hogy egy-egy termőhelyen csak egyivarú fák vannak, ennél fogva a termékenyülés és az illető helyen új ivadék keletkezése ki van zárva.” Veszélyeztető tényezőként vehető számításba az is, hogy magja erdei rágcsálók tápláléka. A nagyvad túlzott elszaporodása is veszélyt jelent fennmaradása szempontjából. Ez meglepő lehet annak ismeretében, hogy piros, húsos magköpenyén kívül minden része mérgező. Magyarán az szolgál, hogy ez a hatás a páros újjá patás állatok esetében nem jelentkezik.

A tiszafa részeinek, fájának felhasználásával, hasznosításával kapcsolatos veszélyeztető tényezők a következők. Európai elterjedési területén történt visszaszorulásában igen jelentős szerepet játszott az a tény, hogy fája íj és számszerű készítésére kiválóan alkal-

mas. A puszkapor feltalálását megelőző időkben a nagy európai birodalmak hadseregeinek legjelentősebb fegyverzete az íj volt. Ezeknek a hadseregeknek a felszerelése ezért a tiszafa pusztításával járt együtt. Fája a világ legértékesebb faanyagai közé tartozik, ennek ellenére ma faipari felhasználása, elsősorban lassú növekedése miatt (több mint 100 év alatt ér el ipari feldolgozás-hoz alkalmas méretet), mégsem nagymértékű. Korábban azonban használati tárgyak készítésére is nagy mennyiségben alkalmazták. Fennmaradására nagy veszélyt jelentett az is, hogy nagyon szép megjelenésű, igen díszes lombzatú. Karácsonyfának nagy számban vágták ki, illetve koszorúkészítéshez óriási mennyiségben gyűjtötték zöldjét. Gallyainak sokszor kíméletlen eltávolítása egyedeinek súlyos megcsonkításával járt. „Talán azért, mert oly igen kevés van belőle és volt a múltban is, vagy talán mert nemcsak galyait (sic!) használták koszorúkötésre és díszítésül, hanem szép fája is keresett cikk volt, a tiszafa mindenkor az emberi érdeklődés tárgya volt. Vesztére.” – írta *Földváry Miksa* 1933-ban.

Védelme a mai Magyarország területén kívül

A tiszafa a történelmi időkben megtalálható volt egész Európában, s voltak élőhelyei Észak-Afrikában és Élő-Ázsiában is. Kutatások eredményei szerint még az Atlanti-óceánon fekvő, Portugáliához tartozó, távoli Azori-szigetekre is eljutott. A történelmi Magyarország területén, a Kárpátok övében, szintén elterjedt fafaj volt. Ezzel kapcsolatban írja *Jávorka Sándor* a Természettudományi Közlöny 1928. évi 59. számában a következőket: „Az egykori nagyobb elterjedést még ma is bizonyítják egyes helynevek (tiszás, Tiszolc), meg a mindenfelé kiásott tiszafagyökértuskók (sic!), melyek sokszor 1 m átmérőjű törzsre is engednek következtetni, korukat pedig egyes esetekben 1–2000, sőt 3000 esztendőre is lehet becsülni.” Legnagyobb mennyiségben meszes talajon, nyirkos, árnyékos helyeken, bükösökben tenyészett. Ezen kívül előfordult sokszor tölgyesekben, de még lucfenyvesekben is. Az 1800-as évekre azonban ezeken a területeken a tiszafa jelentősen visszaszorult.

A Természettudományi Közlöny 1895. évi februári számában jelent meg *Borbás Vince* botanikus, „A vénhedő tiszafa” című cikke. Ebben több korabeli írásra, feljegyzésre hivatkozva bizonyítja az előzőekben írtakat: „*Hazslinszky Frigyes* szerint egykor a Tatra vidékén a nép szava szerint egész erdőség volt, amit kiásott gerendái bizonyítanak. Most Szepességből és Liptóból csaknem egészen kiirtották. ... Ezek nyomán *Neilreich* is elmondja, hogy a tiszafa egykor a Tátrán meg a Tisza felső vidékén terjedelmes erdőséget alkotott, ma azonban csaknem végképp kiirtották, s most inkább csak magánosan nő. ... *Scherfel Aurél* szíves tudósítása szerint szintén sok tiszafa nőhetett Szepesvármegyében (sic!), mert még most is jó vastag tőkét szántanak ki Felka és Poprád mezőin, s belőle csinos darab Felka város Tatra-múzeumában is van.”

Az Erdészeti Lapok 1896. évi 35. évfolyamában *Arató Gyula*, egy, a Természettudományi Közlöny az évi I. számában megjelent közleményt átvéve, Zólyom és Liptó, valamint Turóc vármegyei előfordulásokról jelentetett meg adatokat.

Ugyancsak az Erdészeti Lapokban, a folyóirat 1910. évi 49. évfolyamában, *Blattny Tibor* a tiszafa Kárpátok-béli előfordulásairól írt. Tette ezt *Barthos Gyulának* egy – szintén a folyóiratnak ebben az évfolyamában megjelent – közleményéhez csatlakozóan. *Barthos Gyula* közleménye a Délkeleti Határkárpátokban 1500 m tengerszint feletti magasságban talált tiszafapéldányról szól. *Blattny Tibor* cikkében a fajfaj magassági elterjedésének maximumairól a következőket írja: „Így a Közép-Kárpátokban 1300 m-en, az Északkeleti-Kárpátokban 1320 m-en, a Keleti-Kárpátokban 1436 m-en felül nem tenyészik, s a Délkeleti Határkárpátokban (mi *Janó János* szerint: Déli-Kárpátoknak mondjuk) eddig 1318 m a tiszafa legmagasabban fekvő bejelentett termőhelye.” A déli (délkeleti) Kárpátok-béli előfordulásokról konkrét adatokat is megjelentetett, s a Felsőárpás (Fogaras vármegye), Strézakercsora (Fogaras vármegye), Ósebeshely (Hunyad vármegye) határában, valamint a Nagy-Királyka „Padina Sindileri” és „Padina a lui Kalinesi” részében és Nagytalmács III. h. r. (Szeben vármegye) „Corni plesi”

erdőrészében, különböző tengerszint feletti magasságokban feljegyzett előfordulásokat közli.

Mindehhez csatlakozóan, a folyóiratnak még ugyanebben az évfolyamában, *Craus Gyula* számol be a Fogarasi havasokban feljegyzett előfordulásokról. Ő „Arpase mare”-ban, „Valea Breazi”-ban, „Valea Simbeti”-ben és „Valea mare”-ban talált, 4–6 darab-ból álló kisebb tiszafa-csoportokról közöl adatot.

1913-ban jelent meg *Fekete Lajos* és *Blattny Tibor* hézagpótló növényföldrajzi műve „Az erdészeti jelentőségű fák és cserjék elterjedése a Magyar Állam területén” címmel. A szerzők a könyvben felsorolják a történelmi Magyarország területén addig talált tiszafa-termőhelyeket, egyedszámot is megadva. A közölt adatok szerint a legnagyobb példányszámú termőhelyek

az Északi-Kárpátokban vannak. Turóc megyében a necpáli Tiszova-völgyben és Túrócmelegy mellett (mintegy 800 db), Szepesolaszi mellett (mintegy 130 db) és Zólyom megyében Óhegy és Úrvölgy mellett, illetve Gömör megyében Tiszolc mellett (együtt kb. 100 db). Az Erdélyben található termőhelyek közül Fülekháza és Gödemesterháza (Maros-Torda megye) körül van a leggazdagabb példányszámú. A Kárpátokon kívül még Horvátország magasabb hegyvidékein található tiszafa.

A XIX. században a tiszafa korábbi nagy törzsszámú állományainak már csak maradványai voltak fellelhetők egész elterjedési területén, így a korabeli Magyarországon is, s ezért fennmaradása veszélybe került. Ezt felismerve a kor botanikus és erdész szaktekintélyei írásaikban hangot adtak annak, hogy szükséges a tiszafa kímélete és védelme. Erre ösztönözték őket a kor egyre inkább természettudatosabbá váló társadalmának a természeti környezet megvédésére irányuló törekvései is. *Borbás Vince* fentebb megnevezett cikkében ekkor a következőket írta: „A tiszafa ennyi haszna miatt kíméletet és szaporítást érdemel. Kivált hazánkban, ahol a tiszafa most már nagy ritkaság. A tiszafa hazai sorsán az erdőkezelésnek meg a mezei gazdaságnak, kertészkedésnek stb. kellene segíteni és lendíte-

ni, hogy elkerülhetetlen sorsával küzdeni bírjon. E nélkül a tiszafa hazánkban hamarosan elpusztul.”

A XX. század első éveiben az Országos Erdészeti Egyesület, a Királyi Magyar Természettudományi Társulat és a Magyarhoni Földtani Társulat közös erőfeszítésével a hazai természetvédelemnek széles társadalmi bázisa alakult

ki. E természetvédelmi mozgalom fejlődését elősegítette az az 1907-ben Bécsben megtartott mező- és erdőgazdálkodási tanácskozás, melyen foglalkoztak a „természeti táj védelmével”. Itt terjesztette elő *L. Dimitz* a természeti emlékek kategóriájába sorolandó tárgyakat. Ezt a javaslatot bírálta felül és egészítette ki a magyar viszonyoknak megfelelően *Kaán Károly* az 1909-ben megjelent „A természeti emlékek fenntartása” című művében. Ennek elkészítésére 1906-ban, az újra földművelésügyi miniszterként dolgozó *Darányi Ignác*tól kapott megbízást. Ebben a megőrzésre javasolt őserdők és látványos méretű faállományok, illetve természetes képződésű egyéb jellegzetes erdőalakok kategóriájában tesz említést a tiszafáról, a következőket írva: „Rezerválnunk kell a beszterczenaszódmegyei (sic!) és a zólyommegyei (sic!) azon erdőrészekből, melyek a tiszafának ... természetes előfordulási helyei.”

A mű megjelenése a természetvédelmi törvény megalkotására törekvő előkészítő tevékenység kezdete volt. Ez az előkészítő munka, a földművelésügyi kormányzat által *Darányi Ignác* távozása után is támogatottan, egészen 1914-ig tartott. A korabeli világpolitikai események miatt azonban nem sikerült a célul kitűzött természetvédelmi törvény kidolgozásával és hatályba he-

lyezésével lezárni. Ezzel a tiszafa törvényes védelme is meghiúsult.

A tiszafa a mai Magyarországon

A tiszafának a mai Magyarország területén két őshonosnak vélt előfordulása van. Ezek közül az egyik a Bükkben található, ahol több helyen elszórva van jelen. 7 idősebb és mintegy 34 fiatal példányáról (Békasótörői kőgörgötteges, Alsósebesvíz, Lukasgerinc, Csipkésút, Lillafüred, Fehérkötető, Garadnavölgy) számol be *Vásárhelyi István* a Borsodi Szemle 1962. évi 6. számában. A tiszafának ezek az előfordulásai ma a Bükki Nemzeti Park területén vannak.

Másik – híresebb – előfordulása a Déli-Bakonyban található. Ez a „Szentgáli tiszafás”-ként ismert állomány, amely egyike a fafaj hét olyan közép-európai előfordulásának, ahol néhány

törzsnél vagy facsoportnál több van. Ez az állomány a Szentgáli-medence déli területén, az ún. Alsó-erdő dolomit peremhegyein (Miklóspálhegy, Balogszeg, Mögszeg, Mecsek-hegy, Borostyán-hegy) tenyészik. Története, sorsa szorosan összefügg Szentgál község és lakóinak történetével, sorsával.

A honfoglalás idején a Szentgáli-medencében kialakult falvak (Szentgál, Németi, Horhi, Csepel, Himháza) közül csak Szentgál élte túl a tatárjárást és a törökidőket, a másik négy település megmaradt lakosságát is magába olvasztva. Egy 1281-ből származó oklevél szerint lakói a királyt mint vadászok szolgálatát adják. *I. Károly* 1328-ban kiadott szabadalomlevele ad számukra elsőként vadászati szolgálatukért kiváltságokat, adómentességet és erdőket. Ezeket a jogokat, melyeket Csepel és Németi lakói is megkaptak ekkor, a későbbi királyok is megerősítették.

Az Erdészeti Lapok 1933. évi 72. évfolyamában *Földváry Miksa* „A Bakonyhegység (sic!) és a Bakonyalja természeti emlékei” című cikkében ezzel kapcsolatban írja a következőket: „Óriási határukban mintegy 40.000 kat. hold erdőt mondhattak a magukénak, melyet idők folyamán pusztítottak és irtottak annyira, hogy az erdőtörvény életbelépte idején már csak 16.000 kat.

hold erdő felett rendelkeztek, melyben minden rendszer nélkül gazdálkodtak.”

Az erdőirtást már 1752-ben községi statútum korlátozta. 1770-ben pedig, éppen az Alsó-erdőt, amiben a „Tiszás” is van, helyezték tilalom alá. Később is többször (1814, 1842, 1863) zár alá vették a szentgáliak erdejét. Ezt az erdők fenntartásáról intézkedő, s az erdőpusztításoknak gátat szabni igyekvő, 1807. évi XXI. tc. tette lehetővé. A kíméletlen használat elsősorban a bükköt sújtotta. „A szentgáli tiszafás erdőket azonban a hozzáférhetetlen kőbörccökön kímélhette az ember.” – írta *Majer Antal* professzor, e faj legjobb hazai ismerője, 1980-ban megjelent könyvében. Ugyanakkor az a rendszertelen szálalás, mellyel megmaradt erdeiket a szentgáliak kezelték, az erdő faállományának állandó és csoportos fenntartását jelentette, ami kedvezett a tiszafa tenyészetének. Kedvező volt az is, hogy ezekben az erdőkben rendszerek voltak a vadlétszámot apasztó vadászatok, s így nem volt jelentős a vadkár. Ezzel szemben viszont számottevő volt az erdőkben a legeltetés, ami állapotromlást okozott. Ebből a szempontból a legnagyobb veszélyt a kecskék jelentették. Erre utalt Majer professzor is: „Közismert, hogy a kecske szívesen mászta a sziklás börtöket, eszi az örökzöld tiszafa tűit és hajtásait is.” A károsítás mérséklése érdekében 1810-ben kecskeirtásra is sor került, ami ellen fellebbezett a „Kecskeirtó Gazdák Szentgáli Közössége”, s az erdei legeltetés újra engedélyeztetését kérte. A kecskék állománya 1842-re ismét annyira elszaporodott, hogy az egész Alsó-erdőt elárasztották. Emiatt jelentkezett az az igény, hogy az erdőnek csak egy darabja legyen legeltetés céljára kijelölve. Ennél is jobban sújtotta azonban a tiszafaállományt, súlyosan veszélyeztetve fennmaradását az, hogy hajtásait díszességük miatt koszorúkötéshez használták. A környéken más, erre a célra alkalmas örökzöld nem volt az erdőkben, ezért Mindenszentek előtt minden évben óriási mennyiségű zöld gallyat gyűjtöttek a tiszafákról. Ez a fafaj példányainak évenkénti megcsonkítását jelentette.

Ebben az állapotában került a szentgáli tiszafást magában foglaló Szentgál község Nemesi Közbirtokosság véderdeje, első erdőtörvényünk, az 1879. évi XXXI. tc. hatálya alá. Az 1897-ben készült üzemtervben a miklóspálhegyi két – tiszafában gazdag – erdőrészlet, összesen 55 kh-ját „*csatolt erdőrészletként*” védelmi rendeltetésre írták már elő. A gallyazásnak, melynek megakadályozása érdekében eladási és száрма-

zási igazolványt vezettek be, csak az 1926/27. évekre sikerült gátat vetni.

A XIX. században az állat- és növényvilág, valamint a természeti kép védelmére indult tevékenység a XX. század első évtizedeire megerősödött. A miklóspálhegyi tiszafák 1926-ban belügyminiszteri rendelet által védetté váltak, aminek a tulajdonosok nem örültek. Erről írta *Rédl Rezső* 1935-ben a Veszprémi Napló február 24-i számában a következőket: „A tiszafa ma tisztán tudományos célokat szolgál. A szentgáli tiszafákat is kemény belügyminiszteri rendelet védi, és a fakitermelést csak annyiban engedi meg a hatóság, amennyiben azt a tiszafa beárményekölése és felszabadítása megengedi. ... Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy a nép nem lelkesedik a tiszafákért, ámbár tiszteletreméltó módon tartja a rendelkezéseket, s a bakonyi „*vénbedő*” tiszafák valóban új életre keltek és gyönyörűen fejlődnek a védelem hatása alatt.” A természetvédelmi eszme képviselői ismét célul tűzték ki a természetvédelem törvényi alapokra helyezését. Ennek előkészítése keretében jelent meg 1931-ben a „Természetvédelem és a természeti emlékek” című könyv, melynek megírására *Kaán Károly* kapott megbízást. Ebben a műben a szerző a tiszafásról a következőket írja: „Rezervációra érdemes a veszprémmegyei (sic!) Szentgál község közbirtokossági erdejének az a része, ahol a tiszafa (*Taxus baccata*) mint őshonos tenyészik.”

Földváry Miksa fentebb említett, 1933-ban megjelent cikkében a szentgáli tiszafásról az „A) Védelmi területek, tájrészletek, rezervációk” fejezetben írt, támogatva a természetvédelmi kezelést: „Mivel a szentgáli környezet és a termőhely kedvezni látszik a tiszafának és minthogy a hatósági védelem, felügyelet és ellenőrzés az utóbbi időben igen hathatós és szigorú, joggal remélhető, hogy ez a ritka fa a Bakonyban nemcsak fennmarad, hanem virulni és gyarapodni is fog.”

A tiszafa bakonyi előfordulási helyeinek országos természetvédelmi területté nyilvánításáig azonban még elég hosszú idő telt el, hiszen ez csak az Országos Természetvédelmi Tanács 1951-ben kiadott 600/1951. számú határozatával történt meg. [A védelem fenntartásáról szól a KvVM 118/2007. (XII.27.) számú rendelete.] Az 1951. évi határozat a tiszafást 370,4 kh területtel „mint hazánkban természettudományi és erdőgazdasági tekintetben egyik igen értékes és a maga nemében egyedülálló területét” helyezte területi védelem alá. Kezelésével kapcsolatban a következő-

ket írta elő: „A területen mindennemű fő- és mellékhasználat, valamint a legeltetés tilos. Csak száraz fák és a tiszafák beárményekölésének csökkentése érdekében az Országos Természetvédelmi Tanács által kijelölt egyes faegyedek termelhetők ki. Fákat megromgálni, gallyakat letördelni, levágni és virágokat szedni tilos. Halottak napja előtt és karácsony előtt a területek megszigorított őrzéséről gondoskodni kell.”

A jogszabályban biztosított védelem ellenére azonban Szentgálon a későbbiekben is felmerültek „tiszafás gondok”. Ez derül ki *Majer Antal* professzor 1994-ben íródott, és 1999-ben az Erdészeti Lapok különszámában megjelent cikkéből is: „A védettség ellenére az erdő igen nehéz helyzetbe került. A vadkárrelhárító kerítését lerombolták, bejáró ösvénye kezeletlen, alig járható, a szarvas és őz károsítása telente ismétlődik, amíg a vad eléri tűit, lerágja, a kergét sárgára hántja, az idős védőállomány záródását sem tudja a tiszafa elviselni. Az elmúlt évek száraz időjárása is hozzájárult az erős pusztuláshoz. A világhíres természetvédelmi területünk az elhanyagoltság, valójában a kipusztulás képét mutatja.”

Sajnos a tiszafa állományának törzsszáma is folyamatosan csökkent. 1975-ben még közel 120 ezer törzset számlált össze *Majer Antal* professzor, a „Bakony tiszafása” című könyv szerzője, 1988-ra az egyedszám – *Gergely Zoltántól* származó adat szerint – már 25 ezerre csökkent, s a fogyás továbbra sem állt meg, 2002-ben *Frank Norbert* már csak 13 ezer példányról tudósított.

A tiszafa mint faj, egyedi védelmet 1993-ban kapott. A védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, és a fokozottan védett barlangok köréről szóló, az 1/1982. (III.15.) OKTH rendelkezést módosító 12/1993. (III.1.) KTM rendeletben természetvédelmi értékét 10 000 Ft-ban határozták meg. Viszont a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvényhez csatlakozóan kiadott 13/2001. (V.9.) KöM rendeletben már kimaradt a védett növényfajok közül, s ezáltal faji védettségét elvesztette. Ennek eltörlése azzal indokolt, hogy a tiszafa őshonos előfordulásai a Bükkben és a Bakonyban területi védelem alatt állnak, ugyanakkor a fajt kertészeti célból széles körben kultiválják, így a faji szintű védelem fölöslegesnek és nehezen megvalósíthatónak bizonyult.

Reméljük, hogy „Magyarország méregfája” faji védelem nélkül is fennmarad a két védett területen!

Bartha Dénes, Kovács Miklós